

Juridifiering och utbildningsval

Konsekvenser av elevers och studenters rättigheter

Sara Carlbaum

JURIDIFICATION AND CHOICE OF EDUCATION. CONSEQUENCES OF STUDENT RIGHTS. Increased regulation by law, specification of laws and individual legal entitlements has been described as processes of juridification. In Sweden this is evident in how student rights have become more prominent in governing education. In this article, I explore aspects of juridification that apply to student rights. I argue that juridification and the practice of parental and student choice of schools and education are interlinked, and they emphasise and strengthen an understanding of education as a ‘private good’, where rights’ violations should be solved with reference to law and judicial procedures. I do this by analysing two cases of student appeals in education. The two cases show prevalence of a rights discourse that benefit privileged rather than marginalised groups. Students are positioned as rights-holding consumers constructing a tension between the right to school choice and the right not to be harassed.

Keywords: appeal, juridification, Lundsberg, school choice, school inspection, student rights.

Inledning

Det svenska utbildningssystemet har genom tiderna varit mer eller mindre reglerat och styrt genom lagar och regler. Men de senaste decennierna har elevers/studenters rättigheter präglats lagstiftningen alltmer vilket gett dem en starkare ställning i det svenska utbildningssystemet. Denna starkare ställning kan ses mot bakgrund av hur den svenska demokratin och dess välfärdssystem har kritiserats för brister i individuella rättigheter och individers möjligheter att utkräva rättigheter i domstolar (Trägårdh 1999, Trägårdh & Svedberg 2013).

Sara Carlbaum är fil.dr. i statsvetenskap vid Umeå universitet, 901 87 Umeå.
E-post: sara.carlbaum@umu.se

Judit Novak (2016) visar till exempel att skollagstiftningen har förändrats från en skyldighetslagstiftning till en rättighetslagstiftning. Bestämmelserna preciserar vilka rättigheter den enskilda individen kan utkräva av huvudmannen för skolan och vilka sanktionerna är. Rättigheter kan prövas genom förvaltningsbesvär men också genom att ställa huvudmän till svars inför ”kvasi-juridiska” (Lind 2009) institutioner som Skolinspektionen (SI) och Barn- och elevombudet (BEO). Myndigheter som SI, BEO och Universitetskanslersämbetet (UKÄ), tillsynsmyndigheten för den högre utbildningen, ska skydda dessa rättigheter och säkerställa kvalitet i utbildningen. Att utöka medborgarnas inflytande och rättigheter användes också som argument för att införa skolval och fristående skolor vilket har bidragit till en individualisering inom utbildningen. Tomas Englund (2010) beskriver detta skifte i den svenska utbildningspolitiken som ett skifte från ”public good” till ”private good”. En utbildning för ”private good” privilegierar enskilda elevers/studenters och föräldrars bestämmanderätt över valet av utbildning, dess innehåll och utformning. Den enskilda individen tilldelas denna rätt utifrån att fostran, karriär och investering ses som privata och individuella angelägenheter. En utbildning för ”public good” privilegierar snarare en gemensam utbildning för en medborgerlig fostran där en likartad utbildning ska tillförsäkras alla och där dess innehåll och utformning bestäms i kollektiva demokratiska former. Skiftet kan också beskrivas som att utbildning numera i högre grad ses i termer av individuella civila rättigheter för ett privat egenintresse istället för att se utbildning i termer av en kollektiv social rättighet för ett allmänintresse.

Den här artikeln diskuterar enskild elevs/students rättigheter som en aspekt av juridifiering av utbildning i Sverige. Forskare har talat om en juridifiering av utbildningen som har både positiva och negativa konsekvenser för skolan som institution, verksamheten och professionen (Colnerud 2014, Hetzler 2014, Runesdotter 2012). Genom två exemplifierande fall av elevers/studenters överklagan eller stämning av offentliga myndigheters beslut är syftet att diskutera konsekvenser av en ökad juridifiering för hur utbildning förstås och vilka den privilegierar. I artikeln argumenterar jag för att juridifiering av utbildningen förstärker en syn på utbildning som en vara och eleven/studenten som en kund genom dess utbildningsval. Men jag konstaterar också att relationen är dubbelsidig då möjligheten till utbildningsval förstärker vissa aspekter av juridifiering, det vill säga att makt förskjuts ytterligare till enskild elevs/students rätt över offentliga institutioner och myndigheter. De båda förstärker således en utbildning för ”private good”.

Argumentationen utgår från ett fall i grund- och gymnasieskolan och ett fall i högskolan, där jag diskuterar och problematiserar konsekvenser av enskild elevs/students rättigheter. Det första fallet rör Skolinspektionens stängning av Lundsberg och det efterföljande överklagandet från två elever. Det andra rör en studieavgiftsbetalande students stämning av Mälardalens högskola. De två fallen har valts för att de båda illustrerar elevers/studenters möjligheter att anmäla, överklaga och stämma offentliga myndigheter och förekomster av en individuell rättighetsdiskurs. De två fallen belyser hur konfliktlösning på olika sätt sker med lagstiftningen som grund och blir föremål för rättsliga processer. Även om dessa fall utgör unika situationer menar jag att de åskådliggör aspekter av juridifiering som tidigare inte har studerats inom utbildningsfältet och möjliggör en problematiserande diskussion kring juridifiering och dess konsekvenser för utbildning i Sverige.

Material och disposition

Materialet för de två fallen består av offentliga dokument. I fallet med Lundsberg och Skolinspektionen är det förutom lagtexter och förordningar beslut från både SI och förvaltningsdomstolarna samt pressmeddelanden och andra utsagor. I fallet med högskoleutbildningen är det också lagtexter och förordningar samt material från UKÄ, Centrum för rättvisa (CFR) och handlingar från Västmanlands tingsrätt. För att visa hur dessa två fall illustrerar juridifiering i termer av en rättighetsdiskurs har framställningar i svensk media kring de två fallen också analyserats. Som en del av den sociala verkligheten är media en del i hur händelser, frågor och problem konstrueras och förstås och fungerar också som meningsskapande i hur subjekt tänker om sig själva och andra. Media spelar således en viktig roll i att forma medborgarskap och identifieringar via framställningar om önskvärda normer, värden och vad som är rätt och fel (Bacchi 2009, Kolfjord 2002). Materialet inkluderar artiklar som sökts via mediedatabasen Mediearkivet Retriever Business. Sökningen för Lundsberg genomfördes för perioden augusti 2013 – juni 2014 och för Mälardalens högskola för perioden oktober 2013 – september 2015. Med inspiration från Carol Bacchis (2009) diskursanalytiska ansats har jag utgått från ett antal frågor: hur händelserna representeras, hur det talas om rätt och rättigheter och hur subjekt positioneras. För att diskutera konsekvenser av juridifiering har jag fokuserat på vad Bacchi (2009) kallar för "discursive" och "subjectification effects" som talet om händelserna medför. Med diskursiva effekter avser Bacchi hur

diskurser tillhandahåller och formar vad som kan sägas, tänkas och förstås om världen medan subjektifieringseffekter avser hur subjekt positioneras som tillhandahåller möjliga identifieringar.

Jag inleder med att beskriva hur juridifiering har definierats i forskningslitteraturen, dess potentiellt positiva och negativa konsekvenser och redogör för några empiriska studier inom utbildningsområdet. Därefter presenterar jag de två fallen innan jag diskuterar konsekvenser av juridifiering och argumenterar för att juridifiering och fria utbildningsval blir samverkande processer som förstärker en utbildning för ”private good” där rättighet ställs mot rättighet och privilegierade grupper rättigheter stärks. Jag avslutar sedan med en sammanfattande reflektion.

Juridifiering

Juridifiering är ett begrepp som använts för att beskriva rättsstatens framväxt och som sådant innefattar det en normativ betydelse med positiva konnotationer i bemärkelsen ”the triumph of the rule of law” (Blichner & Molander 2008) där individens grundläggande fri- och rättigheter säkerställs. Jürgen Habermas (1987) beskriver hur juridifiering, det vill säga expansionen av lagar och dess ökade detaljering, orsakats dels av kapitalismens behov av spelregler och dels av politisk kamp för frigörelse. Den politiska kampen för frigörelse har spelat en avgörande roll i historien där välfärdsstatens utveckling har bidragit till att marginaliserade subjekt skyddas från auktoritära strukturer i exempelvis familjen. Men juridifiering har inte bara lett till skydd mot auktoritära strukturer i det privata utan på senare tid också till att individers autonomi och rättigheter har stärkts gentemot välfärdsstatens institutioner. Anne-Mette Magnussen och Anna Banasiak (2013) pekar på att juridifiering kan bidra till ökad rättssäkerhet, där beslut och praktiker baseras på lagar och regler istället för godtycklighet och där överträdelser av individuella rättigheter kan anmälas och utkrävas via juridiska processer.

Individuella rättigheter kan också rikta uppmärksamhet mot underordnade grupper i samhället, skydda sårbara grupper och öka jämlikheten (Magnussen & Banasiak 2013). Kvinnor, HBTQ, rasifierade grupper och urfolk har i relation till konventioner och diskurser om mänskliga rättigheter framgångsrikt hävdad både individuella och specifika grupprättigheter. Långväga vinningar har också åstadkommit via rättsliga avgöranden och lagstiftning. Särskilt i USA har såväl den feministiska, den anti-rasistiska som HBTQ-rörelsen framgångsrikt drivit rättsliga processer som lindrat olika förtryck (Brown 2000).

Men om dessa är positiva konsekvenser av juridifiering diskuteras även negativa. Enligt Habermas (1987) inkräktar en detaljerad reglering på alltfler områden på normgivande sociala relationer och formar dessa som juridiska relationer beroende av rättegångsliknande och avpersonifierade processer, praktiker och handlingar. Wendy Brown (2000) menar att kampen för juridiska rättigheter också medför att överträdelser individualiseras då de sällan tar fasta på de maktförhållanden som skapar förtryck och underordning. Även om rättigheter kan skydda sårbara grupper och individer har människor också olika möjligheter att hävda sina rättigheter. Tid, pengar, kunskap och ställning påverkar vilka som har möjlighet att utnyttja och hävda rättigheter i ett juridiskt system (Brown 2000, Magnussen & Banasiak 2013).

I litteraturen beskrivs också hur juridifiering tenderar att avpolitiserar den offentliga debatten och försvaga demokratin (Brännström 2009, Magnussen & Banasiak 2013). Juridifiering avser då hur politik ersätts med rättsliga processer, rättsliga argument och en juridisk jargong, diskurs och språk som sprider sig in i den politiska sfären (Hirschl 2008, Silverstein 2009). Konfliktlösning sker alltmer med lagstiftningen som grund eller med hänvisning till lagar och regler där människor alltmer börjar se sig själva och varandra som individuella rättsliga subjekt (Blichner & Molander 2008). Kritiken avser hur frågor, problem och konflikter som tidigare behandlats i mer informella och icke-juridiska sammanhang och utifrån kulturella, etiska, politiska, ekonomiska och pedagogiska perspektiv nu domineras av rättsliga regler och procedurer. Den yttersta frågan blir vad lagen tillåter och vad den kräver, vilket överskuggar självständiga, etiska och professionella bedömningar.

Juridifiering avser en maktförskjutning från det politiska systemet och beslutsfattandet till rättsliga institutioner och domstolar (Blichner & Molander 2008, Hirschl 2008). Anna-Sara Lind definierar exempelvis juridifiering som bestående av två delar: ”dels att rättsliga institutioners (till exempel domstolars och ’kvasidomstolars’) makt över uttolkningen av sociala rättigheter ökar, dels den individualisering som allt mer kännetecknar rättssystemet och som leder till att rättigheternas innehåll preciseras” (Lind 2009, s 41). Juridifiering kan då leda till att politiska beslut blir mer permanenta och svåra att omförhandla. Det kan begränsa vilka frågor som kollektiva beslutsorgan kan prioritera och besluta om vilket minskar politikens handlingsfrihet (Magnussen & Banasiak 2013).

Juridifiering av utbildning

När det gäller juridifiering på utbildningsområdet diskuteras juridifiering i termer av en avprofessionalisering av pedagogerna där juridiska regleringar orsakar ett minskat utrymme för pedagogiska, moraliska och etiska överväganden (Hult & Lindgren 2016, Runesdotter 2016). Emma Arneback (2012) konstaterar att arbetet mot rasism i skolan numera styrs mer av regleringarna mot diskriminering, trakasserier och kränkningar snarare än moraliska överväganden. En individbaserad kränkningssprinciplikabehandlingsplaner tenderar leda till att skolan ska bevaka varje elevs negativa frihet, det vill säga rätt att inte bli kränkt vilket fastställs av juridiska principer. Det är således det åtgärdande arbetet som sätts i centrum istället för det förebyggande arbetet och elever positioneras som potentiellt ”onda” individer (Arneback 2012). I likhet med Arneback beskriver Nils Hammarén m.fl. (2015) att medan den som kränker konstrueras som en individuell ”förövare” och föremål för disciplinerande aktiviteter konstrueras den kränkta som ”ett brottsoffer” (Hammarén; Lunneblad; Johansson & Odenbring 2015). Juridifiering som medför ökade möjligheter för klagomål, skadestånd och rättsprocesser i skolan har också resulterat i en dokumentationshysteri som avser att ”hålla ryggen fri” och undvika möjliga rättsprocesser snarare än att värna barn och ungas bästa (Engström 2013, Skolverket 2015, Runesdotter 2016). Howard Gibson (2013) visar också hur uppföranderegler som elever och föräldrar måste signera bildar kvasi-juridiska kontrakt där rättigheter och skyldigheter mellan olika parter regleras, vilket han beskriver i termer av en juridifiering och en kontraktualisering av skolan.

I den här artikeln fokuserar jag på juridifiering i termer av elevs/students möjlighet till överklagande, vilket inkluderar utökade regleringar av individens rätt i förhållande till utbildningsanordnare, institutioner och myndigheter och hur individer i större utsträckning ser sig som rättsliga subjekt, hänvisar till lagar och regler, en rättighetsdiskurs och domstolsprocesser för konfliktlösning (Blichner & Molander 2008, Lind 2009).

Skolinspektionens stängning av Lundsberg

Barns och elevers rättigheter stärktes bland annat med införandet av Barn och elevskyddslagen¹ och BEO 2006 (SFS 2006:67) vilket medförde möjligheten för elever i skollagsreglerad verksamhet att kunna anmäla och få skadestånd för mobbning och kränkningar i skolan. BEO är numera en del av tillsynsmyndigheten SI (Prop. 2007/08:50).

Förutom att ta emot och utreda anmälningar från elever och föräldrar utför SI också regelbunden inspektion, kvalitetsgranskningar och utfärdar tillstånd för fristående skolor. Om skolor inte uppfyller lagar och regler har SI olika sanktionsmöjligheter. SI kan tilldela skolan en anmärkning, ett föreläggande eller ett föreläggande förenat med vite. I allvarliga fall eller när en skola inte åtgärdar de brister som påpekats kan SI besluta om tillfälligt verksamhetsförbud som innebär att skolan stängs omedelbart. SI kan också upphäva fristående skolors tillstånd att bedriva skolverksamhet och erhålla skolpeng (SFS 2010:800).

Lundsberg är en av få privata skolor som fanns innan friskole-reformen på 1990-talet. Som en av tre riksinternat hade de en särskild ställning med rätt till skolavgifter samt statlig ersättning för elever med föräldrar som arbetade utomlands.² Under ett antal år tog SI och BEO emot flera anmälningar om kränkande behandling på skolan. På grund av de många anmälningarna som ledde till kritik mot skolan inledde SI en riktad tillsyn för att huvudmannen skulle säkerställa att skolan var en trygg och säker miljö för eleverna och fri från kränkningar. Inspektionen ledde till ett föreläggande förenat med vite. Våren 2013 avslutade SI ärendet eftersom de ansåg att Lundsberg hade åtgärdat problemen och huvudmannen behövde inte betala vitet (Skolinspektionen 2011, 2012, 2013b). Men i samband med en så kallad nollning höstterminen efter brändes två yngre elever med ett strykjärn. Händelsen resulterade i sjukhusvistelse och polisanmälan och medförde att SI genomförde ett besök vid skolan för återupptagen utredning. Dagen efter besöket och fyra dagar efter nollningen beslutade SI om ett tillfälligt verksamhetsförbud och skolan stängdes samma dag (Skolinspektionen 2013a).

Skollagen ger möjlighet att överklaga beslut från SI genom förvaltningsbesvär men specificerar inte vilka som har rätt att överklaga (SFS 2010:800). I det här fallet överklagades beslutet att stänga skolan inte bara av huvudmannen för skolan, Stiftelsen Lundsbergs skola, utan också av två elever (Förvaltningsrätten i Stockholm 2013). Vid överklagan till Förvaltningsrätten i Stockholm begärde parterna inhibition av beslutet vilket innebär att beslutet som överklagas inte verkställs utan skjuts upp i väntan på dom. Förvaltningsrätten beslutade om inhibition varvid skolan öppnade igen i väntan på förhandling och beslut. Förvaltningsrätten beslutade även senare att upphäva SI:s beslut med hänvisning till att händelsen ägde rum på elevhemmet och inte i skolan. Förvaltningsrätten menade att SI inte hade tillsynsverksamhet över elevhemmen (Förvaltningsrätten i Stockholm 2013). SI överklagade domen till Kammarrätten i Stockholm (2013) och senare även till Högsta förvaltningsrätten som

biföll SI:s överklagan och ändrade domen till förmån för SI. Högsta förvaltningsrättens dom slog fast att SI enligt gällande regler har tillsyn över elevhemmen (Högsta förvaltningsrätten 2014).

Students stämning av Mälardalens högskola

UKÄ har till uppgift att granska att högskolorna följer de lagar och regler som gäller. Förutom att ta emot anmälningar från studenter genomför de också kvalitetsutvärderingar som vid senaste omgången granskade om examensmålen för de olika ämnena hade nåtts (SFS 1992:1434, SFS 1993:100). Sedan 2011 avkrävs en studieavgift för studenter från länder utanför EES-avtalet och Schweiz för att utnyttja en utbildningsplats vid en svensk högskola. Omfattningen på studieavgiften är inte reglerad men ska utgöra en full kostnadstäckning för den erbjudna utbildningen (SFS 1992:1434, SFS 2010:543).

En amerikansk student betalade studieavgiften för en utbildning på Mälardalens högskola som för fyra terminer uppgick till 182 500 kr. Studenten menade att utbildningen var undermålig och att detta inte hade åtgärdats efter att både institutionen, högskolan och studentombudsmannen uppmärksammats på detta. Under studentens studietid utvärderade UKÄ högskolans kandidatexamen i matematik och bedömde att den hade bristande kvalitet, vilket medförde att högskolan riskerade att mista examensrätten för ämnet. Studenten menade att UKÄ:s bedömning bidrog till att studenten till slut valde att hoppa av utbildningen för att kunna söka sig någon annanstans. Hon krävde då pengarna tillbaka för den studieavgift hon dittills betalat (Centrum för rättvisa 2015). Högskolan menade dock att de inte hade några möjligheter att återbetala studieavgiften eftersom regleringarna och förarbetena bara anger att det ska kunna ske om utbildningsplatsen inte utnyttjas eller vid särskilda skäl (Röding 2015-04-20). Vad ”särskilda skäl” innebär finns det ingen vägledning för i förarbetena eller regleringen (Universitetskanslerämbetet 2014). Beslut om att inte återbetala studieavgifter kan inte överklagas i förvaltningsrättslig ordning enligt regleringen (SFS 1992:1434, SFS 2010:543) och inte heller kunde tillsynsmyndigheten UKÄ ändra högskolans beslut om studenten hade anmält ärendet till myndigheten. I ett annat ärende gällande återbetalning av studieavgifter säger UKÄ att de granskar om lärosätena följer gällande bestämmelser, men att de inte kan överpröva eller ändra lärosätenas beslut om studieavgifter och inte heller ha synpunkter på om avgifterna bör betalas tillbaka (Universitetskanslerämbetet 2014).

En ideell stiftelse, Centrum för rättvisa (CFR), tog dock på sig uppdraget att driva studentens klagan vidare och lämnade in en ansökan om återbetalning av studieavgifter till högskolan under 2014 som högskolan nekade (Centrum för rättvisa 2014). Ett år senare, 2015, lämnade CFR in en stämningsansökan till Västmanlands tingsrätt mot Mälardalens högskola där studenten krävde återbetalning av studieavgiften (Centrum för rättvisa 2015). I skrivande stund³ pågår fortfarande förhandlingarna och tingsrätten har ännu inte avgjort frågan.

Kundens val och kundens rätt

Ett justitiemord

I fallet med överklagan av SI:s beslut om tillfälligt verksamhetsförbud för Lundsberg synliggjordes att lagstiftningen gett elever och föräldrar ställning som part. Möjligheten att som elev överklaga SI:s beslut positionerar elever som rättsliga subjekt där elever kan bestrida SI:s beslut och bedömning om skolans kvalitet och trygghet för eleverna. Ställningen som part förstärker individens rätt och ställning gentemot staten och dess mål. Överklagan och utsagor som framkommer i media positionerar SI, representanten för staten, som en maktfullkomlig överhet som kränker individuella rättigheter.

I media återkommer uttalanden från elever, föräldrar, personal och ledning om att stängningen är ett rättsövergrepp på alla elever som har "valt" Lundsberg och som trivs på skolan. "Vi är som en stor familj här och det finns ingen annan skola vi hellre vill vara på" (Svenska Dagbladet 2013-09-10). "Jag åker inte hem. Jag tänker stanna här" (Dagens Nyheter 2013-08-29). Flera beskriver stängningen som ett "justitiemord" och ett beslut som sviker alla skolans elever vilka uppger att det är en trygg och stödjande skola med lojalitet och vänskap. "De säger att de stänger skolan för vår säkerhet, men jag har aldrig känt en sådan osäkerhet som nu" (Svenska Dagbladet 2013-08-29). Elevrådet på Lundsberg gjorde följande uttalande:

Den största kränkningen i Lundsbergs skolas historia var beslutet att stänga skolan. Ni har kränkt oss alla. Ni har tagit en del av oss ifrån oss. Ni säger att ni tar beslutet för vår skull men det är inte sant. Ni har inte lyssnat, ni har inte läst, ni hade bestämt i förväg (Dagens Nyheter 2013b-08-28).

Att stängningen formuleras som en kränkning visar att talet om rättigheter i svenskt språkbruk kan relateras till ett liberalt

kontraktstänkande (Yeatman 1998). Samhällskontraktet mellan individen och staten om skyddandet av individens rättigheter kan sägas ha överträtts eller brutits på samma sätt som att främmande makt skulle ha "kränkt svenskt luftrum". Att begreppet kränkning förekommer i den här betydelsen synliggör också hur begreppet har blivit ett nyckelbegrepp i diskursen om elevers rättigheter. Att elever också utnyttjar möjligheten att överklaga (Förvaltningsrätten i Stockholm 2013b) samt anmäler SI till Justitieombudsmannen⁴ (2013) visar att eleverna identifierar sig som rättsliga subjekt som hävdar sina rättigheter i domstol (Blichner & Molander 2008). Elevers ställning som part, hur elever och föräldrar identifierar sig som rättsliga subjekt och utkräver sina rättigheter genom domstolsprocesser synliggör individens starkare ställning gentemot dem som bedriver utbildning, men också gentemot statliga myndigheter som Skolinspektionen och kan beskrivas som ett uttryck för juridifieringsprocesser inom utbildningen. Det förstärker en förståelse av utbildning som en individuell investering där elever och föräldrar har rätt att välja den skola de anser lämplig oavsett om den statliga tillsynsmyndigheten anser att utbildningen är av bristande kvalitet eller att skolan är en otrygg miljö för eleverna. Hänvisningar till elevs rätt och rättsövergrepp positionerar eleverna som kunder i meningen att kunden alltid har rätt och förstärker en förståelse av utbildning i termer av "private good" (Englund 2010). I sin tur har individualiseringen och positioneringen som kund, inneboende i det fria skolvalet, medfört en ökad positionering av elever och föräldrar som civilrättsliga subjekt där kundens rättigheter också kan och bör utkrävas via rättsliga processer. Jag menar inte att juridifieringen i sig skapar kundrelationen eller tvärtom, utan snarare att den underliggande individuella rättighetsdiskursen i juridifiering och marknadens utbildningsval medför att de både förstärker varandra.

Ett privaträttsligt avtal

I fallet med stämningen av Mälardalens högskola argumenterar CFR för att fallet måste kunna drivas som ett civilrättsligt mål eftersom det uppstod ett ömsesidigt förpliktigande avtalsförhållande av privaträttslig natur mellan studenten och högskolan när hon accepterade utbildningsplatsen och betalade studieavgiften (Centrum för rättvisa 2015). I CFR:s ansökan om återbetalning av studieavgift ställd till Mälardalens högskola anger CFR att:

[H]ögskolans verksamhet innehåller flera inslag av myndighetsutövning, så som antagning till kurser och examination. Undervisningen som sådan är däremot ett tillhandahållande av en offentlig tjänst. Rättsförhållandet mellan NN och Högskolan är därmed av privaträttslig natur, trots att studieavgifterna regleras av offentlighetsrättsliga bestämmelser (Centrum för rättvisa 2014, s 5-6).

Högskoleutbildningen skrivs fram som en offentlig tjänst där ett kontrakt har upprättats mellan två parter. Studenten har genom att betala sin avgift uppfyllt sin del av kontraktet, men det har inte Mälardalens högskola eftersom utbildningen ansetts hålla en alltför dålig kvalitet utifrån vad som kunde ha förväntas och vad examensmålen säger. Att UKÄ också bedömde att utbildningen hade bristande kvalitet används som ett bevisunderlag för att högskolan har brutit i sin del av kontraktet. Utbildning konstrueras som en vara som vilken annan på marknaden vilket blir ännu tydligare i CFR:s debattinlägg i Dagens Nyheter. Där jämförs högre utbildning med ett besök på det kommunala badhuset och orimligheten i att entréavgiften inte skulle återbetalas om bassängerna varit tomma på vatten (Crafoord, Scheiman & Eriksson 2015-04-20).

Om fallet inte kan prövas civilrättsligt säger CFR att utländska studenter är rättslösa och frågan handlar således om individers rätts-säkerhet. CFR:s hänvisning till bristande rättssäkerhet blir nästintill omöjlig att kritisera. Som begrepp och värde är rättssäkerhet en grundpelare i den moderna demokratin och tänkt att skydda individen mot maktens överträdelser. För att tala med Gayatri Spivaks (1993, s 45) ord är det något "we cannot not want". Rättssäkerhet och att utbildning ska ses som ett privaträttsligt avtal konstrueras som det enda rätta och sanna vilket döljer att rättigheter och rättssäkerhet inte är neutrala begrepp utan relationella och föränderliga. Det lämnar inget utrymme för argumentation, konflikt och andra sätt att skapa mening, vilket blir tydligt i media där i princip bara en framställning förekommer. Studenten själv uppger att "Det är en produkt som svenska staten säljer och jag är inte nöjd. Jag borde få pengarna tillbaka" (SVT 2013-11-29). Dåvarande universitetskansler, Lars Haikola, säger i Dagens Nyheter:

Högre utbildningar blir alltmer en tjänst som man betalar för. Då är det också naturligt att de här frågorna dyker upp om man inte får det man vill ha för pengarna. Vi kommer se fler sådana här fall i framtiden, det är säkert. (Dagens Nyheter 2014-03-24)

I media beskrivs det som att elever som betalar för sin utbildning "förväntar sig rättigheter" (Sveriges Radio 2015-04-20), att studenten "av förklarliga skäl" krävde tillbaka sin studieavgift och att "det är nu bara att hoppas att hon får rätt mot myndigheterna, så att praxis sätts där högskolor och universitet inte kommer undan med att inte leverera" (Langby 2015-04-21). Det sägs att principfrågan borde vara enkel "för det finns väl ingen som på allvar anser att det offentliga inte har något ansvar gentemot dem som man vill ha som kunder?" (Holmberg 2015-04-22).

Avtal och kontraktstänkande i relation till utbildning och utbildningsval förstärker en juridifiering där studenter identifierar sig som rättsliga subjekt med rätt att bryta kontrakt och få pengar tillbaka vid missnöje med "levererandet" men också att söka konfliktlösning via lagstiftning, hänvisning till rättigheter och genom domstolsprocesser. Samtidigt förstärks synen på utbildning som en vara och studenter som kunder genom argumentationen om privaträttsliga kontraktsbrott som regleras i lag och som kan överprövas civilrättsligt. Även om det förekommer en särskild kundrelation när det gäller avgiftsbetalande studenter och högskolor så blir talet om privaträttsliga kontrakt, levererandet och studenters rättigheter som kunder ett sätt att även förstå utbildning och relationen mellan avgiftsbefriade studenter och utbildningsanordnare. När utbildning konstrueras som ett kontrakt mellan civilrättsliga parter förstärker det hur utbildningen görs till en vara som blir allt svårare att förstå på något annat sätt och den högre utbildningen konstrueras som ett individuellt egenintresse i enlighet med "private good".

Rättighet mot rättighet

Brown (2000) menar att en juridisk rättighetsdiskurs innefattar inneboende paradoxer. Ett exempel på en sådan paradox är hur rättighetsdiskursen möjliggör att ställa rättigheter mot rättigheter till exempel att kvinnors rätt till abort kritiseras för att begränsa fostrets rättigheter till liv (Brown 2000). Ett annat exempel är när hälso- och sjukvårdspersonal hävdar rätten att inte utföra abort med argumentet att det strider mot deras religiösa övertygelse och rätten att inte bli diskriminerad i arbetslivet vilket inskränker kvinnors rätt att bestämma över sin kropp.

I fallet med SI:s stängning av Lundsberg kan vi se hur elevs rättighet att välja skola ställs mot elevs rättighet att inte bli kränkt. SI argumenterar och legitimerar beslutet om tillfälligt verksamhetsförbud med att skolan på grund av dess kultur av kränkningar och informella

regelsystem med inslag av pennialism inte är en trygg miljö för barn och unga. Den allvarliga kränkningen visar att de tidigare åtgärderna inte har gett effekt varken på personalens attityder eller deras kompetens att motverka och förebygga kränkningar. Varje elevs enskilda rättighet till en god utbildning i en trygg och säker miljö fri från kränkningar kan inte säkerställas av skolans ledning och SI anser att det därför är nödvändigt att förbjuda huvudmannen att bedriva skolverksamhet till dess att de kan uppfylla skollagens krav (Skolinspektionen 2013a).

Elever, föräldrar, anställda och ledningen på skolan uttrycker att nollningsritualen som orsakade brännskador handlar om en enskild händelse, ett skämt som gått snett. Enskilda elever pekas ut som ”några ungdomar som stjälp det arbetet genom att bryta mot skolans regler och bete sig på det här idiotiska sättet” (Dagens Nyheter 2013a-08-28) och att det har ”slagit slint hos några elever” (Svenska Dagbladet 2013-08-27). Rektorn säger att stängningen blir en ”kollektiv bestraffning” när det finns ”kanske 199 elever som är totalt oskyldiga och som är otroligt kamratliga och som älskar sin skola” (Dagens Nyheter 2013a-08-28). Elever instämmer med ”hur kan 200 elever straffas för något som två personer har gjort” (Dagens Nyheter 2013-08-29). Medan SI talar om strukturella kränkningar konstruerar andra kränkningarna som individuella handlingar utförda av enskilda individer som bör straffas (jfr. Arneback 2012, Hammarén, Lunneblad, Johansson & Odenbring 2015).

Elevers individuella rättighet att välja skola ställs mot den statliga tillsynsmyndighetens roll att säkerställa varje elevs rättighet att inte bli kränkt. I elevernas argument mot SI:s beslut framställs även rättigheten till inflytande som ett viktigt värde och vad som är ett rätt och demokratiskt beslut. ”Det känns hemskt. Vi elever har inte haft någon som helst talan, det här har bestämts över vårt huvud” (Svenska Dagbladet 2013-08-29). Rättighet ställs mot rättighet där juridifiering synliggörs i termer av en identifiering som rättsligt subjekt, vilket inkluderar en rättighetsdiskurs med rätt att överklaga och motsäga sig SI:s beslut. Både i SI:s tal om att skydda enskild elevs rättighet att inte bli kränkt som i elevers, föräldrars och skollednings tal om rättigheten att välja synliggörs individualiseringen och en utbildning för ”private good”. Det både upprätthåller och förstärker utbildning som en vara där utbildningsval görs av kunder på en marknad.

Privilegierade gruppers rättigheter

Ett fokus på individuella rättigheter som är menade att stärka individer eller underordnade grupper innefattar också en inneboende paradox i

att de inte är lika frigörande för alla. I ojämlika samhällen har olika människor olika möjligheter att utöva sina rättigheter. Brown säger att:

[R]ights differently empower different social groups, depending upon their ability to enact the power that a right potentially entails. (...) the more social resources and the less social vulnerability one brings to the exercise of a right, the more power that exercise will reap (Brown 2000, s 232).

Lundsberg har av tradition rekryterat barn och unga från den svenska överklassen och dess elever har starka sociala och ekonomiska resurser för att bestrida den statliga myndighetens beslut (Hellström 2013, Sandgren 2010). Elevernas familjebakgrunder karaktäriseras av ett högt ekonomiskt kapital som möjliggör skolans terminsavgifter men också en hög social status som kommer av tradition, utbildning och kulturellt kapital. Både föräldrar och tidigare elever besitter stora resurser i form av kunskap och nätverk. Elevernas och föräldrarnas sociala status medför också att de uppfattar sig själva som betydelsefulla individer med en självklar rätt att göra sin röst hörd och få sin sak prövad vare sig det gäller i olika forum för inflytande som via media eller myndigheter. Formuleringar som justitiemord, kollektiv bestraffning och högt uppsatta näringslivstoppars uttalande om felaktigheten i beslutet gav ytterligare stöd för föräldrar och elever att utkräva sina rättigheter. Förvaltningsdomstolens beslut om inhibition och även upphävandet av SI:s beslut kan också bidra till att uppfattningen om individens rättigheter stärktes för dessa grupper. Amanda Keddie (2013) visar exempelvis att vissa skolor som rankas högt och har en stark social ställning, till vilka Lundsberg kan räknas, har större möjligheter att motsätta sig krav från externa tillsynsmyndigheter än skolor med lägre status.

I fallet med stämningen av Mälardalens högskola rör även detta en student med starka sociala och ekonomiska resurser. Att kunna betala hundratusentals kronor för en universitetsutbildning och samtidigt finansiera sitt uppehälle är inte särskilt många förunnat. Det är också troligt att avgiftsbetalande studenter precis som andra med högre social status ser det som en större självklarhet att utkräva sina rättigheter. Att hävda ett civilrättsligt avtalsförfarande mellan betalande studenter och högskolor innefattar att de med sociala och ekonomiska resurser som avgiftsbetalande utländska studenter ges en särställning i svensk högskoleutbildning. Som avgiftsbetalande student blir rättigheterna mer omfattande och de skulle också tilldelas större möjligheter att hävda och utkräva sina rättigheter med hänvisning till att de inte har fått vad de betalt för än de avgiftsbefriade studenterna.

Diskursen och den civilrättsliga stämningen synliggör hur juridifieringen och kontraktstänkandet privilegierar redan starka grupper.

Sammanfattande reflektioner

I den här artikeln har jag diskuterat juridifiering utifrån två fall av elevs/students överklagan och stämning. Fallen visar hur elevs/students ställning stärkts gentemot offentliga institutioner och hur individers rättigheter säkerställs genom rättslig prövning. Fallen visar också hur människor uppfattar sig själva som rättsliga subjekt där relationer till andra baseras på ett rättighetstänkande där rättighet ställs mot rättighet och där lagar och regler blir avgörande för handlingar och förståelse av samhälleliga skeenden. Både positioneringen och identifieringen som rättsligt subjekt med rätt att utkräva sina rättigheter möjliggörs och förstärks genom idéer om eleven/studenten som kund, utbildningsvalen, och studieavgifter där relationen blir av privaträttslig karaktär. Men förhållandet är dubbelriktat. Brännström (2009) menar att förrättsligandet (juridifieringen) av patientens ställning legitimerar marknadslösningar inom vården, och även inom utbildning får elevs/students stärkta ställning konsekvenser för hur vi ser på utbildning och relationen mellan individen och skolan. Juridifiering förstärker ytterligare eleven/studenten som kund inom utbildningen och reproducerar utbildning som en privat angelägenhet, vilket förstärker det systemskifte som Englund (2010) beskriver i termer av utbildning för "private good". Utbildning som en privat och individuell investering och angelägenhet blir en icke ifrågasatt "sanning" när återbetalning blir en självklarhet, utbildningen ett kontrakt och utbildningsvalen överskuggande andra värden.

Visserligen är båda exemplen unika och illustrerar en särskild kundrelation i termer av studieavgifter. Men i fallet med Lundsberg är det inte främst studieavgiften som blir det väsentliga när elevs rättigheter framställs som att de överträds. Snarare är det deras rätt till utbildningsval och rätt till inflytande. Ett sådant sätt att framställa utbildning och relationen mellan elev och utbildningsanordnare förstärker en redan omfattande positionering av eleven som kund och som ett individuellt civilrättsligt subjekt med rätt att utkräva sina rättigheter. I relation till stämningen av Mälardalens högskola blir talet inte enbart en förståelse av högre utbildning i relation till avgiftsbetalande studenter, även de avgiftsbefriade studenternas rättigheter i egenskap av positioneringen som kund inkluderas.

Juridifiering och fria utbildningsval förenas genom en individuell rättighetsdiskurs. Enskild kunds "rätt att välja skola" blir ett statens

övergrepp för att säkerställa elevers negativa frihet från kränkningar. Och studieavgifter förskjuter högskoleutbildning mot en individuell investering av privaträttslig karaktär där missnöje blir föremål för civilrättsliga domstolsprocesser. Juridifiering kan därmed ses som en del i en förändrad välfärdsstat och som en del i möjliggörandet och skapandet av utbildning som en marknad.

Juridifiering riskerar också att skapa avpersonifierade relationer mellan människor som mer präglas av kontrakt och kundrelationer och mindre av förtroende, tillit och omsorg om varandra (Brännström 2009, Habermas 1987). Juridikens logik om två åtskilda parter riskerar bli det som karaktäriserar sociala relationer. Det är således av vikt att synliggöra olika konsekvenser och kritiskt studera vad rättighetstänkandet gör med utbildningen. Men det betyder inte att rättigheter inte är viktiga. I likhet med Brown (2000) anser jag att vi måste erkänna lagen som en garanti för rättigheter lika mycket som vi behöver förneka och kritisera densamma. I den politiska kampen behöver marginaliserade och underordnade grupper hävda rättigheter eftersom det har förmågan att i alla fall delvis skapa politiska, sociala och kulturella förbättringar och frigörelse för individer såväl som grupper. Men samtidigt måste en politisk kamp för frigörelse alltid uttrycka kritik och reservationer mot dessa rättigheter då de tenderar att producera och upprätthålla vissa maktordningar.

Noter

1. Barn och elevskyddslagen (även kallad likabehandlingslagen) har upphört sedan 2009 då dess regleringar om diskriminering och trakasserier fördes över till den nya diskrimineringslagen och regeringarna om kränkande behandling som inte har samband med någon av diskrimineringsgrunderna fördes över till skollagen.
2. Den 1 januari 2016 har de tre riksinternaten inte längre denna särställning i det svenska utbildningssystemet. Till viss del kan det ses som en följd av den uppmärksamhet de fick i samband med kritiken från SI och stängningen av Lundsberg (Regeringen 2014).
3. April 2016. Den 14 juni 2016 kom domen från Västmanlands tingsrätt vilken dömde till förmån för NN. Mälardalens högskola förpliktigades att betala tillbaka studieavgifterna plus ränta till NN.”
4. JO uttalar sig och tydliggör att JO inte kan ändra eller upphäva en myndighets beslut och inte heller kan föregripa eller ersätta den prövning som sker i ordinarie ordning, det vill säga genom förvaltningsrätten (Justitieombudsmannen 2013).

Referenser

- Arneback, Emma (2012): *Med kränkningen som måttstock. Om planerade bemötanden av främlingsfientliga uttryck i gymnasieskolan*. Örebro Studies in Education, 34.
- Bacchi, Carol (2009): *Analysing Policy. What's the problem represented to be?* Frenchs Forest, N.S.W.: Pearson.
- Blichner, Lars Chr. & Molander, Anders (2008): Mapping juridification. *European Law Journal* 14 (1), 36–54.
- Brown, Wendy (2000): Suffering Rights as Paradoxes. *Constellations* 7 (2), 208–229.
- Brännström, Leila (2009): *Förrättsligande. En studie av rättens risker och möjligheter med fokus på patientens ställning*. Lunds universitet.
- Centrum för rättvisa (2014): *Ansökan om återbetalning av studieavgifter*. Stockholm: Centrum för rättvisa.
- Centrum för rättvisa (2015): *Ansökan om stämning*. Stockholm: Centrum för rättvisa.
- Colnerud, Gunnel (2014): Skolans juridifiering - Om styrningen av lärarprofessionen. *Skola och Samhälle*. www.skolaochsamhalle.se/flode/skolpolitik/gunnel-colnerud-skolans-juridifiering-om-styrning-av-lararprofessionen/ [Hämtad 2015-01-08].
- Crafoord, Clarence; Scheiman, Sebastian & Eriksson, Laura (2015-04-20): Vi stämmer högskola för dålig utbildningskvalitet. *Dagens Nyheter*. <http://www.dn.se/debatt/vi-stammer-hogskola-for-dalig-utbildningskvalitet/> [Hämtad 2015-08-27].
- Dagens Nyheter (2013a-08-28): Blir nästintill kollektiv bestraffning, *Dagens Nyheter*, <http://www.dn.se/nyheter/sverige/blir-nastintill-kollektiv-bestrafning-1/> [Hämtad 2014-06-12].
- Dagens Nyheter (2013b-08-28): Elevrådet försvarar sin skola, *Dagens Nyheter*, <http://www.dn.se/nyheter/sverige/elevradet-forsvarar-sin-skola/> [Hämtad 2014-06-12].
- Dagens Nyheter (2013-08-29): Ilska och gråt bland eleverna, *Dagens Nyheter*, s 12.
- Dagens Nyheter (2014-03-24): *Hårt kritiserade utbildningar drar in miljoner*. <http://www.dn.se/nyheter/sverige/hart-kritiserade-utbildningar-drar-in-miljoner/> [Hämtad 2015-08-27].
- Englund, Tomas (2010): Questioning the parental right to educational authority - arguments for a pluralist public education. *Education Inquiry* 1 (3), 235–258.

- Engström, Mattias (2013): *Anmäld. Skolpersonals upplevelser och organisatoriska lärprocesser vid anmälningsärenden till Barn- och elevombudsmannen*. Specialistutbildningen, Sveriges Psykologförbund.
- Förvaltningsrätten i Stockholm (2013): Mål nr 20781-13, 20802-13, 21915-13.
- Gibson, Howard (2013): Home-school agreements: explaining the growth of 'juridification' and contractualism in schools. *Oxford Review of Education* 39 (6), 780–796.
- Habermas, Jürgen (1987): *Theory of Communicative Action. Vol. 2, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon.
- Hammarén, Nils; Lunneblad, Johannes; Johansson, Thomas & Odenbring, Ylva (2015): The school as a crime scene: discourses on degrading treatment in Swedish schools. *Power & Education*. Online publication ahead of print, 1-17. DOI: 10.1177/1757743815600289.
- Hellström, Agnes (2013): *Att vara utan att synas. Om riksinternaten Lundsberg, Sigtuna och Grenna*. Stockholm: Forum.
- Hetzler, Antoinette (2014): *Konflikt i skolan: lag, regler och dynamik i vardagens skolmiljö*. Vetenskapsrådet, Resultatdialog.
- Hirschl, Ran (2008): The judicialization of politics. I Keith E. Whittington; R. Daniel Keleman & Gregory A. Caldeira, red: *The Oxford Handbook of Law and Politics*, s 119–141. Oxford University Press.
- Holmberg, Håkan (2015-04-22): Kunder utan rättigheter. *Uppsala nya tidning*. <http://www.unt.se/asikt/ledare/kunder-utan-rattigheter-3692575.aspx> [Hämtad 2015-08-27].
- Hult, Agneta & Lindgren, Joakim (2016): Med lagen som rättesnöre – kunskapsformer i lärares arbete mot kränkande behandling. *Utbildning & Demokrati* 25 (1), 73–93.
- Högsta förvaltningsdomstolen (2014): HDF Mål nr 8148--8150-13.
- Justitieombudsmannen (2013): *Anmälningar mot Skolinspektionen. Beslut Dnr 4738-2013*. Stockholm: Riksdagens ombudsmän.
- Kammarrätten i Stockholm (2013): Mål nr 6413-6415-13.
- Keddie, Amanda (2013): Thriving amid the performative demands of the contemporary audit culture: a matter of school context. *Journal of Education Policy* 28 (6), 750–766.
- Kolfjord, Ingela (2002): Förrättsligandet av ungdomars konflikter. *Sociologisk Forskning* 39 (3/4), 116–145.

- Langby, Amelie (2015-04-21): Utbildning utan kvalitet. *Hela Gotland*. <http://www.helagotland.se/opinion/utbildning-utan-kvalitet-10950208.aspx> [Hämtad 2015-08-27].
- Lind, Anna-Sara (2009): *Sociala rättigheter i förändring. En konstitutionellrättslig studie*. Uppsala universitet.
- Magnussen, Anne-Mette & Banasiak, Anna (2013): Juridification: disrupting the relationship between law and politics? *European Law Journal* 19 (3), 325–339.
- Novak, Judit (2016): Skolan och rättssäkerheten. Vad har en elev rätt att kunna? I Michael Gustavsson; Tove Österman & Elinor Hållén, red: *Vad ska en svensk kunna? Utbildningens dilemma - intressenas spel*, s 105–131. Göteborg: Daidalos
- Prop. 2007/08:50: *Nya Skolmyndigheter*. Riksdagen
- Regeringen (2014): *Pressmeddelande: Riksinternatskolor blir vanliga skolor*. <http://www.regeringen.se/sb/d/18271/a/244141> [Hämtad 2015-08-26].
- Runesdotter, Caroline (2012): *Rätt och fel i skolans värld - myndighetsutövande och gränsdragning i professioner*. Vetenskapsrådet Dnr. 2012-5029.
- Runesdotter, Caroline (2016): Avregleringens pris? Om juridifieringen av svensk skola ur skolaktörers perspektiv. *Utbildning & Demokrati* 25 (1), 95–111.
- Röding, Karin (2015-04-20): Vi måste få tydliga besked. *Dagens Nyheter*. <http://www.dn.se/debatt/repliker/vi-maste-fa-tydliga-besked/> [Hämtad 2015-08-27].
- Sandgren, Petter (2010): “Mens sana in corpore sano”. En studie om Lundsbergs fostrande funktion åren 1910-1968. I Anna Larsson, red: *Fostran i skola och utbildning: historiska perspektiv*, s 82–99. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- SFS 1992:1434 *Högskolelagen*.
- SFS 1993:100 *Högskoleförordningen*.
- SFS 2006:67 *Lag om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever*.
- SFS 2010:543 *Förordning om anmälningsavgift och studieavgift*.
- SFS 2010:800 *Skollag*.
- Silverstein, Gordon (2009): *Law's Allure. How Law Shapes, Constrains, Saves, and Kills Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Skolinspektionen (2011): *Beslut för grundskola och gymnasieskola efter tillsyn av Lundsbergs skola i Storfors kommun*. Göteborg: Skolinspektionen.

- Skolinspektionen (2012): *Uppföljning av tillsyn i Lundsbergs skola i Storfors kommun*. Göteborg: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2013a): *Beslut för grundskola och gymnasieskola efter tillsyn av Lundsbergs skola i Storfors kommun*. Göteborg: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2013b): *Uppföljning av föreläggande vid vite, Lundsbergs skola i Storfors kommun*. Göteborg: Skolinspektionen.
- Skolverket (2015): *Grundskollärares tidsanvändning. En fördjupad analys av "Lärarnas yrkesvardag". Rapport 417*. Stockholm: Skolverket.
- Spivak, Gayatri (1993): *Outside in the Teaching Machine*. New York: Routledge.
- Svenska Dagbladet (2013-08-27): Misstänkt nollning med strykjärn, *Svenska Dagbladet*, s 12.
- Svenska Dagbladet (2013-08-29): Ledningen kände till kränkningarna, *Svenska Dagbladet*, s 8–9.
- Svenska Dagbladet (2013-09-10): Öppning av Lundsberg överklagas, *Svenska Dagbladet*, s 15.
- Sveriges Radio (2015-04-20): *Elev kräver högskoleavgift tillbaka*. <http://www.sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6145941> [Hämtad 2015-08-27].
- SVT (2013-11-29): *Blev rikskändis när hon protesterade mot skolan*. <http://svt.se/nyheter/regionalt/vastmanland/xx-45> [Hämtad 2015-08-27].
- Trägårdh, Lars (1999): *Bemäktiga individerna: om domstolarna, lagen och de individuella rättigheterna*. SOU 1998:103 *Demokratiutredningens skrift nr 20*. Stockholm: Fritzes.
- Trägårdh, Lars & Svedberg, Lars (2013): The iron law of rights: citizenship and individual empowerment in modern Sweden. I Adalbert Evers & Anne-Marie Guillemard, red: *Social Policy and Citizenship. The Changing Landscape*, s 1–35. Oxford: Oxford Scholarship Online. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199754045.001.0001.
- Universitetskanslerämbetet (2014): *Anmälan mot Linnéuniversitetet om återbetalning av studieavgift. Beslut 31–649-13*. Stockholm: Universitetskanslerämbetet.
- Yeatman, Anna (1998): Interpretating Contemporary Contractualism. I Mitchell Dean & Barry Hindess, red: *Governing Australia. Studies in Contemporary Rationalities of Government*, s 227–241. Cambridge: Cambridge University Press.